

„Miert fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila, Balassi Kiadó, 1992.

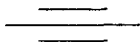
Szöke György: A szabad asszociációtól a költeményig

Cserne István: Mitológia és diagnosztika: József Attila kórképe

Kassai György: József Attila és a megkapaszkodás ösztöne

Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben, 1992.

József Attila összes versei, Szépirodalmi Kiadó, 1962.

IMRE RUBENNÉ

Bessenyei György Tanárképző Főiskola

Nyíregyháza

Nyelvjárási jelenségek a móriczi hősök nyelvhasználatában

– MÓRICZ: SÁRARANY CÍMŰ REGÉNYE ALAPJÁN –

„Móricz írói nyelvének elementáris hatása alól nem tudja kivonni magát az olvasó” (Sebestyén 1972. 9). Valószínűleg ez lehet a magyarázata annak, hogy az író személyéről, életéről, műveiről, stílusáról és nyelvéről a század eleje óta nagyon sok kötet, cikk és tanulmány jelent meg.

Az író nyelvének vizsgálatakor elengedhetetlen, hogy ki ne tekintsünk arra, milyen szerepet töltött be a magyar irodalom fejlődésében. Móricz a népi realizmus kiváló képviselője. A nép életének megismerésében elsősorban az 1902-1904., a Kisfaludy Társaság megbízásából végzett „szatmári gyűjtőutak” játszottak kulcsfontosságú szerepet, dalokat, meséket és népszokásokat gyűjtött. Móricz Virág, az író lánya így emlékszik vissza erre az időszakra: „Ekkor tanult meg papírral, ceruzával járni az emberek között: vagy húsz füzetet töltött meg sok száz, sőt ezer történettel, jelelennel, tréfával, bajjal. Mindent fonetikusán írt le. Már ezután mindig jegyzetfüzettel járta a világot” (Móricz V. MNyr. 73. 282).

Később maga az író is hangsúlyozza ezeknek az éveknek a jelentőségét. „Az a négy-öt esztendő, míg e vidéken jártam, az lett az egyetemem, legfelsőbb életiskolám, írói propedeutikai tanfolyamom” (Móricz 1959. 257). Móricz ekkor ismerte meg igazán az szülőföldjét.

Népi realizmusa áthatja írói nyelvhasználatát is. „Aki Móricz Zsigmondot olvassa, hamarosan észreveszi, hogy ez a fiatal író mennyire mestere az elbeszélésnek, s hogy kivált a felsőtiszai népet a lehető leghívebben szólaltatja meg. Ha minden olvasó nem is tudja érzéseit meghatározni, annyit feltétlenül észrevesz, hogy ennek a nyelvnek valami új zamata van, valami olyan sajátosága, amit más íróban még nemigen észlelt” (Dénes Nyr. XL. 254).

Kiemeli megfigyelőképpességét: „Éles szeme sok ismeretlen tulajdonságát észrevette a népnek, s eleven rajzaiban, elbeszéléseiben előttünk van a paraszt minden tulajdonságával, érdekes, sajátos eszejárásával” (im. 254).

Móricz írói nyelve a magyar táj, főként a Tiszahát tájnyelvi sajátosságaiival itatódott át. Felhasználja a hajdúsági *i*-zést, a szegedi *ö*-zést, az erdélyi-, somogyi- és palóc színeket, ahogy a helyszín, a téma és a szereplők jelleme megkívánja. Munkássága során a tájnyelvi elemek felhasználása bizonyos korszakaiban, illetve műveiben szépirodalmi eszközzé fejlődött. „Én csak színt keresek. A

lényeket soha el nem érhetem, minden tájnyelvnek a hangszín csak egyik és pedig a legkisebb, bár legfeltűnőbb jellemvonása. Maga a gondolkodás formája, a szavak kincstára, a szólásmondások és az agytekervények csak annak állnak rendelkezésére, aki benne született” (Móricz 1960. 431).

A regényíró Móricz nyelvének nyelvjárási sajátosságait az 1910-ben keletkezett *Sárarany* című műve alapján vizsgálom, illetve ebből merítek – az elméleti szempontokat alátámasztó – gyakorlati példákat. A helyszín Kiskara, Szatmár megyében, a műben reprezentált nyelvjárás Móricz szülőföldjét, a tiszaháti tájnyelvet idézi. A szereplők kiválasztása tükrözi a korabeli falu társadalmának rétegződését. A főszereplő Turi Dani, aki szegény napszámos fiaként látott napvilágot, és az eszével küzdötte fel magát a nincstelenek álmát jelentő kisbirtokos rangig. Erzsi, a felesége már a módosabb paraszti rétegből származik, apja nagygazda.

Takács Gyuri, Turi Dani sógora szintén a módosabb paraszti rétegből való. Mellékszereplőkként jelennek meg Mari néni, az idős parasztasszony, s Bora, a fiatal parasztlány. A további szereplők: a gróf és a grófné a falu közösségéhez közvetlenül nem kötődő, máshol élő, a faluba csak ritkán lelátogató személyek, illetve az ügyvéd, aki a falu értelmiségének képviselőjeként jelenik meg. Tehát a regény szereplőinek nagy része a paraszti réteghöz tartozik, az ő nyelvhasználatukban tükröződhetnek leginkább a helyi nyelvjárási sajátosságok.

Vizsgálatomban nem az egész regényt, csak annak 25 %-nyi terjedelmét dolgoztam fel, s ugyanígy nem törekedhettem teljességre a tiszaháti nyelvjárás minden jellemző sajátosságának feltárásában sem. A nyelvi környezetnek három típusát különítettem el:

1. Valamilyik szereplő él vele a megszólalásában. Ez a jellemzés egyik közvetlen eszköze, az író így hitelesíti hősét.
2. Az író közlésben, narrátorszövegben is alkalmazza a népies fordulatokat.
3. Az ún. szabad függő beszédben (*style indirect libre*). Ebben az írói közlés és a szereplő gondolata nem különül el élesen. Egyes szám harmadik személyben beszél a hőséről, de azonosul vele.

A vizsgált nyelvjárási jelenségek nyelvi szinteken különböznek meg: jelezhetnek hangtani-, alaktani-, szótani- és mondattani sajátosságokat.

a) *A hangtani sajátosságok* közül erre a nyelvjárásra jellemző a diftongusok használata: az *ó*, $\sigma = \text{ou}$; öü ; az *é* = $\text{éi} \sim \text{ié}$, de ennek jelölésére az író nem vállalkozik.

Előfordul viszont az *l* kiesésével fellépő pótlónyúlás a paraszti szereplők beszédében: *vót*, *vón*, *vóna* (10), *dóga*, *meghótt*.

Turi Dani és felesége nyelvben használatos a *vót*, *vón*, *vóna* (17), de 10 esetben a köznyelvi változatot használják: *volt*, *volna*. Ezek mind az átképzéletes előadásmódban fordulnak elő. A többi szó esetében *föd* (4), *nyócvan* (1), *dóga* (1), *bótosok* (1), *hónap* = 'holnap' (3), *meghótt* (1) a nyelvjárási alakok dominálnak. Az írói nyelvhasználat mindig a köznyelvi normának felel meg: *volt* (52), *volna* (14), *föld* (8), *oldal* (4), *rikoltani* (1), *dolगत* (3), *meggondolta* (2), *folt* (1).

A tiszaháti nyelvjárásban a köznyelvi *ó*, σ helyén hangsúlyos helyzetben gyakori az *ú*, ü pl: *lú*, *kú*. Turi Dani, Mari néni és Takács Gyuri szóhasználatában a nyelvjárási alakok szerepelnek: *ü* (4), *ménkü*, *kü* (2), *lú*, *lúpokróc* (2). Erzsi, a feleség már fele-fele arányban használja az $\sigma \sim \text{ü}$ alakokat (3:3).

Az írónál előforduló adatok köznyelvi változatok.

A magánhangzó időtartam-eltéréseit nem jelöli a szerző, ugyanúgy, mint az *l*, *r*, *j* szótagzáró hang előtti magánhangzónyúlást.

Domináns mássalhangzó-jelenség a *j*-zés a nyelvjárásban, a regényben viszont csak 5 esetben fordul elő: négyyszer *-ly*-vel, egyszer *-j*-vel írva: *lyányábul* (2), *lyányuk* (2), *ján* (1).

Az írói közlésben hétszer a lány és kétszer a választékosabb leány változat szerepel.

„Néhány szóban az *l* megnyúlása keleten is általános. Keleten: véiille, töüille, rullam” (Kálmán 1989. 48). A regényben Erzsiniél *tüilled* alakváltozatban szerepel egyszer.

Gyakori Móricznál a betűnépieség alkalmazása. Ezt a jelenséget „átmenetnek tekinthetjük a tájnyelvi és a köznyelvi alakok között: az írásképeknek a szabályostól eltérő volta tájnyelvinek, vulgárisnak tűnik, noha köznyelvi ejtésmódot tükröz (Sebestyén im. 26). A vizsgált szövegben minden adat a szereplők

nyelvhasználatában fordul elő: *eregy* (1), *szörbőjji* (1), *búsujj* (1), *eccer* (5), *mongyad* (1), *szójj* (1), *hajja* (1), *nyavajját* (2), *asse* (1), *aszonta* (1), *aszongva* (1), *éccaka* (3), *rosseb* (1).

Néhány esetben szabályhoz nem köthető módon eltűnik a konzonáns: *semmise*, *sose*, *asse*.

Az *ez*, az mutató névmás is a rövidebb, mássalhangzó nélküli alakjában hangzik el a paraszthősök ajkáról:

„Mit ér *a*, ha urak vótunk is valaha...” (Móricz im. 40.): Turi Dani

„*A* vónék én” (uo. 43).

„*A* kell nekem” (uo. 11).

„Hát úgy vót *a*...” (uo. 52).

b) *Az alaktani sajátosságok* közül a határozóragok esetében a *-ban*, *-ben* alakváltozat szinte az egész nyelvterületen egybeesik a *-ba*, *-be* ragokéval. Minden paraszti szereplőnél ezek az alakok szerepelnek: *mándliba*, *sifonyba*, *csuportba*, *faluba*, *födbe*, *iszákba*. A *honnan?* kérdésre felelő határozóragok általában *-búl* ~ *-bül*; *-rül* ~ *-rül*; *-tül* ~ *-tül* alakban használatosak. A szereplők megszólalásaiban csak elvétve fordulnak elő: *Pállagrul* – Turi Dani; *reggeltül*, *háztul* – Erzsi; *lyányábul*, *vederbül* – Mari néni.

A vizsgált nyelvjáróterületen élő *-ho*-*he*-*hő* rag helyett a regényben: a *-hoz*, *-hez*, *-höz* köznyelvi változat szerepel: *asszonyhoz*, *istenhez*, *máshoz*, *akárkihez*, *ahhoz*, *grófnéhoz*.

Az *-ért* rag *-ér* változata „valójában nem jellemző a nyelvjárásra, helyette a mijjér használatos (Sebestyén im. 30) mégis a szereplők szavaiban néhányszor előfordul: *azér*, *mér*, *magáér*.

„Az igeragozás terén az északi területen hiányzik a köznyelvi ikés igék nagy részének *-ik*'végződése” (Kálmán im. 54). A regényben három példát találtam erre: *esz*, *foly*, *befoly*.

„Az Alföldön már csak egyfajta igeragozás járja” (Kálmán uo.). Erre példa a *haragszok* és *hozzászokok* használata Takács Gyuri megszólalásában.

A régies, népies hatású teljes többl alkotott fonémával él az író háromszor is a narrátori szövegben: *beállnék*, *sajnálottam*, *tátani*, a köznyelvi alakok helyett: *beállnék*, *sajnáltam*, *tátni*.

„A névszók ragozása terén a ragozott alakokban a nyelvterület középső legnagyobb részében, valamint a familiárisabb köznyelvben is gyakori az *-i* az irodalmi *-é* helyén” (Kálmán im. 53). A szövegben néhány szóban: *mesterségből*, *ellenire*, *hegyibe*, *tetjít*, *szívibe*, *vérit* fordul elő. A tárgyrag kétszeri kitételével alkotott *ötet*, *aztat* népies ragozási forma is jelen van: *ütet* alakban kétszer Erzsi beszédében, *sztat* alakban egyszer Mari néni beszédében.

c) Mindezekeken a jellegzetességeken kívül a *tájszavak* nagy mértékben hozzájárulnak a falusi világ ábrázolásához. Megítélesem szerint tájnyelvi színezetűek a következő szavak: *a* mutatószó: „Mit ér *a*, ha urak vótunk is valaha. *A* vónék én; *amék*; *azér*; *bótosok*; *bucsálodik* = 'búslakodik'; *dajna* = 'szajha'; *délére*; *dóga*; *fejércseléd*; *filibe*; *föd*; *hijjod*; *hónap* = 'holnap'; *hótommal* = 'halálommal'; *hun* = 'hol'; *istória*; *iszen*; *kedvibe*; *kék* = 'kell'; *kén* = 'kellene'; *kicsi* = 'keves'; *kű* = 'kő'; *lú* = 'ló'; *lúpokróc*; *máma* = 'ma'; *mán* = 'már'; *meghótt* = 'meghalt'; *mer* = 'mert'; *ménkű*; *mér* = 'miért'; *meszely* = 'vízmerítő edény'; *mingyán* = 'mindjárt'; *mink* = 'mi'; *nyócvan*; *oszt*, *osztán* = 'azután'; *sifoly*; *tálas* = 'konyhaszekrény a rajta álló tál és tányértartó polccal'; *vederbül*; *viganóraváló* = 'női kabátka'; *vót*, *vón*, *vóna*; *zuborog* = 'huzamosan zubog'.

A regényben legnagyobb számban a hangalaki változatok (nem valódi tájszók) fordulnak elő.

A tájszavak mellett népies szavak használatára is bőven akad példa mind a szereplők beszédében, mind az írói közlésben: *belegebed*; *bizgat* = 'piszkál'; *cudarságból*; *csecsin*; *elejbe*; *elvacolódot*; *eves*; *istennyila*; *iszákba*; *kálomista* = 'református'; *lábakapcája* = 'valakinek kiszolgáltatott ember'; *lajbi*; *mándli* = falusi viseletként készült rövid kabát'; *nyalka*; *összetörtek* = 'két együtt élő ember egymáshoz szokott'; *pápista* = 'római katolikus'; *plajbász*; *pulya*; *uras*; *vékásért*.

d) S végül néhány *mondattani jellegzetességre* térnék ki. Népnyelvi jelenségnek tekinthetjük a *kell* + infinitívuszos szerkezetek esetén a személyragtalan igenév használatát. A nyelvi norma ilyenkor személyragos igenevet használna. Néhány példa:

- „Köszönni kén az asszonynak.” (8.)
 „Mindig így kék, tejjel sürolni fel.” (10.)
 „... mind nekem kell körüláncolni.” (10.)
 „Nem kell felfalni a világot, de elpotyázni se.” (19.)
 „El kellett fordítani a szemét.” (44.)
 „... és megint szégyenkezni kellett az uráért.” (50.)
 „... ilyen emberrel kell nekem élni.” (58.)

Turi Dani néhány esetben a normanyelvet alkalmazza:

- „... az asszony ellenire kell megcsinálnom.” (32.)
 „Nekem itthon kell elszenvednem.” (38.)
 „Nem kellene asszonybeszéddel kinlódnom.” (58.)

A népi elbeszélő stílus sajátos jegyeinek érezzük az indulatszós vagy érzelmi töltésű határozószós mondatindítást: ezek lezárják az előzményt, bevezetik az új eseményt, és főleg értelmi, érzelmi kapcsolatot teremtenek egyrészt a cselekmény nagyobb egységei, másrészt pedig a beszélő és a hallgató között. Pl: *oszt, osztán, hát, no, ó, hej, nahát* stb. Néhány példa a regényből:

- „Hát ha esni akar, hagy essék!” (8.)
 „Na, na! Van tán a faluban olyan is, akit nem pellegérezteél ki velem.” (11.)
 „Hát van hijjod? (12.)
 „No, ha ez a vállalat beüt, se bú, se kár.” (14.)
 „Bizony, még úri asszony lesz belőled. (15.)
 „Hát beléd mi ütött?” (15.)
 „Hát nekem ne vágj ilyen fancsali képeket!” (16.)
 „Eh, számár beszéd!” (28.)
 „Ej, be állhatatos.” (32.)
 „Hej, csak ez ne vóna.” (37.)
 „Jajh, be elfáradtam eccer.” (51.)

A vizsgált szövegben 123 ilyen típusú mondatot találtam; használati gyakorisága funkciójával, mondatbeli helyzetével függhet össze.

Ha a népi szereplő másnak a beszédét idézi, akkor folytonosan alkalmazza a mondást jelentő igét a *hogy* kötőszó kíséretében:

- „Még aszonta, *hogy* asse baj, ha beledöglük a lú.” (35.) A legtöbb ilyen mondat az idős parasztszassy beszédében fordul elő: „*Osztán* az anyád kikiáltott neki, *hogy* álljon meg.” (52.)
 „Azért kell most csinálni meg, aszongya az anyád, míg itt nincs az eső.” (52.)
 „Akkor mondta a vén gazember, hogy köszönje meg azt egy tetves Tövigszáraz, ha az ő fia nagyasszonyt csinált a lányábul.” (53.)

Sajátos szatmári népnyelvi jelenség a hozzáfog ige főnévi igenévi vonzata. Erre is találunk három példát a narrátori szövegben: *hozzáfog számolni, hozzáfogott újra rendezni a gondolatait, hozzáfogott vetkezni.*

Északkeleten (főként Szatmárban), ha az igekötős igét ismét folyamatossá akarják tenni, akkor az igekötőhöz hozzátesszik a *felé* határozószót. Néhány példa a szövegből: „*befelé* mozdul az első házba” (8.); „poroszkált *befelé* a piacra” (40.); „*befelé* fordult” (57.); „*hazafelé* jött a mezőről” (47.); „aratók mentek *hazafelé*” (56.)

Gyakori jelenség az okhatározó és célhatározó keverése. Erre példa Erzszi beszédéből: „De ha van annyink, amennyink, *minek* ide több? *Minek* a sok gyerek, meg a sok birtok, a sok gond?” (17.)

Minek törőd magadat, ha nem muszáj?” (18.)

Egyetlen cikk keretei között természetesen nem volt módom átfogó áttekintésre. Célom volt annak érzékeltetése, hogy Móricz Zsigmond elvenen építette be, alkalmaztatta hőseivel a tiszaháti nyelvjárás sajátosságait. A tájnyelvi elemek a szereplők reális, élethű megjelenítését segítették.

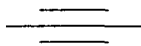
IRODALOM

- Dénes Szilárd: Móricz Zsigmond stílusa, Magyar Nyelvőr, 40. évf., 1911.
 Kálmán Béla: Nyelvjárásaink, Tankönyvkiadó, Bp., 1989.
 Móricz Virág: Móricz Zsigmond szavai, Magyar Nyelvőr, 73. évf.

Móricz Zsigmond: Irodalomról, művészetről II. Bp., 1959.

Móricz Zsigmond: Sárarany, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955.

Sebestyén Árpád: A tájnyelv mint stílus eszköz Móricz Zsigmond műveiben, Magyar Nyelvjárások, VIII. k., Debrecen, 1972.

FARKAS OLGA – MADARÁSZ KLÁRA

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

Szeged

Hogyan készültünk mi egy március 15-i ünnepre?

Lehet-e egy egész iskolai közösséget mozgósítani egy iskolai ünnep alkalmával? Ha igen, hogyan? Ebben mennyire játszik szerepet a felkészítő tanárok pedagógiai kultúrája? Az alábbiakban a gondolatébresztés igényével ezekre a kérdésekre adunk választ.

Március 15-én történelmünk olyan jelentős állomásáról emlékezünk meg, amelyet a gyerekek nem éltek meg. Igazából nem foglalkoztatja őket például a szabadság, a haza kérdése, hisz természetes számukra, hogy mindez megvan. A gyerekekkel való beszélgetés során olykor érdektelenséget, ürességet, tartalmatlanságot lehet felfedezni, ha az eddigi ünnepekkel kapcsolatos élményeikről faggatjuk őket.

Hogyan lehet egy ünnepet oly módon megszervezni, hogy ténylegesen tanítványaink személyes ügye legyen, hogy valóban *hozzájáruljon személyiségük fejlődéséhez*? Hogy a tanulók az ünnephez fűződő fogalmak igazi tartalmát átéljék, megérezzék? Mi lesz az a mód, amelynek segítségével a gondolatok érzelmekkel telítődnek, és rezonanciát váltanak ki a hallgatóságból? A következőkben ismertetjük egy szegedi általános iskolában zajlott ünnepi műsor megalkotásának a folyamatát, amellyel – a teljesség igénye nélkül – választ adunk a fenti kérdésekre.

Munkánk két különböző síkon folyt: *vizuális és verbális* kifejező rendszerekben. A vizuális megfogalmazásban a másfél hónapig tartó előkészületek végére az iskola *minden* tanulója részt vett. Itt a cél az elmélyülés volt, a leendő befogadók felkészítése, az *intenzív kapcsolat kialakítása* az ünnepségen reflektorfénybe helyezendő fogalmak és a gyerekek belső, szubjektíve megélhető és megélt érzelmei között az *alkotó munka segítségével*. Az így létrejött munkák legjobbjai az ünnepély „díszletét” képezik majd: képletesen és valóságosan körülhatárolják a teret, amelyben az ünneplés zajlik. A másik kifejező rendszer, a verbális megközelítés lényege: a szabad, kötetlen beszélgetés a *kulcsfogalmakról*, amelyek *értelmezését a gyerekektől* vártuk. Ez részben mint eszköz szerepelt a képi megközelítés egyik bevezető lépéseként. Már az első válaszokból kiderült, óhatatlanul más fogalmak is bekerülnek a bűvös körbe. Így aztán a képi megfogalmazás során sok más fogalmat is bevontunk az értelmezendők körébe. (A szabad alkotói fantázia megengedi a szabad asszociációkat, sőt ezek révén érzelmeket képes felszabadítani, miközben tisztázza azokat.)

Mint látható, ünnepünk vezérelvével a *hitelességet* és a *személyességet* tettük. Ezeknek jegyében tisztáztunk néhány alapfogalmat március 15-vel kapcsolatban. Üzenetnek azt szántuk: mit jelentenek ezek a fogalmak ma, nekünk. Az ehhez való eljutáshoz a lehető legegyszerűbb módot választottuk: megkérdeztük a gyerekeket. Válaszaikból alakult ki az ünnepség tartalmi és formai lényege.

A vizuális kifejezés folyamatáról

Ráhangelődés

Beszélgetések során a szabadságról, a hazáról és más, az ünnepel kapcsolatos fogalmakról a tanítványaink elmondták azt, amit első pillanatban gondoltak e kifejezések hallatán. Kértük őket, ha